

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ДІЯ ФОРС-МАЖОРНИХ ОБСТАВИН

Мачуська І.Б.,

*доктор юридичних наук, професор
кафедри приватного права
Юридичний інститут
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана
<https://orcid.org/0000-0002-6441-8356>*

Кондратенко К.,

*студентка 1 курсу магістерського рівня
Юридичний інститут
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана*

Мачуська І.Б., Кондратенко К. Правове регулювання страхових відносин в умовах воєнного стану: дія форс-мажорних обставин.

У статті досліджуються питання особливості правового регулювання страхових відносин в умовах воєнного стану та функціонування ринку страхових послуг за умови дії форс-мажорних обставин. На основі аналізу наукової літератури, нормативно-правових актів, норм чинного цивільного законодавства та судової практики досліджено особливості надання страхових послуг за умови дії форс-мажорних обставин в умовах воєнного стану.

Зазначено, що війна проти України, розпочата російською федерацією, значно вплинула як на економіку держави, так і на всі сфери суспільного життя. Руйнування житлового фонду та інфраструктури, нанесені значні збитки, стали невідворотними наслідками війни в Україні.

Встановлено, що інститут страхування є одним із дієвих механізмів, що спрямований на забезпечення компенсації та відшкодування збитків громадянам у результаті військових дій. Страхування спрямовано на захист майнових інтересів і безпеку як фізичних осіб, так і суб'єктів господарювання.

Зазначено, що настання страхових випадків, пов'язаних із втратою громадянами України житлового фонду та іншого майна у результаті військових дій після 24 лютого 2022 р., не повинно бути підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування.

Доведено, що запровадження правового режиму воєнного стану з початком війни передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних

інтересів юридичних осіб. Водночас, факт запровадження воєнного стану не має впливати на чинність будь-яких правочинів, у тому числі дії договорів страхування, права та обов'язки сторін, залишаються дійсними.

Договори страхування є чинними незалежно від введення в Україні воєнного стану, зі стандартними форс-мажорними застереженнями, які застосовуються і в інших видах договорів.

Зазначено, що війна в Україні належить до форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Встановлено, що страхування не становить жодного винятку в контексті форс-мажорних обставин. Зазначено, що сторони договору страхування можуть посилатися на дію форс-мажорних обставин, як на підставу звільнення їх від відповідальності за невиконання умов договору.

З метою вдосконалення страхової діяльності у період воєнного стану, Національний банк, як регулятор на ринку страхових послуг, 27 лютого 2022 року рекомендував страховикам спростити процедуру врегулювання випадків, що мають ознаки страхових, шляхом максимального використання електронних документів і копій необхідних документів у разі неможливості або ускладнення можливості отримання їх оригіналів, а також застосовувати інші засоби дистанційного врегулювання страхових випадків.

За результатами дослідження резюмовано, що ринок страхових послуг в Україні у період воєнного стану має працювати з урахуванням виникнення нових викликів.

Ключові слова: війна, воєнний стан, правовий режим воєнного стану, страхування, страхові події, страховий випадок, страховий відшкодування, форс-мажор.

Machuska I.B., Kondratenko K. Legal regulation of insurance relations under martial law: force majeure.

The article examines the specifics of the legal regulation of insurance relations in the conditions of martial law and the functioning of the insurance services market under the conditions of force majeure. On the basis of the analysis of scientific literature, regulatory legal acts, norms of current civil legislation and court practice, the peculiarities of providing insurance services under the condition of force majeure in the conditions of martial law were investigated.

The destruction of the housing stock and infrastructure, significant damage, which became the inevitable consequences of the war in Ukraine. It was established that the insurance institute is one of the effective mechanisms aimed at providing compensation and compensation for losses to citizens as a result of military operations. Insurance is aimed at protecting the property interests and safety of both individuals and business entities.

It is noted that the occurrence of insurance events related to the loss of housing stock and other property by citizens of Ukraine as a result of military operations after February 24, 2022, should not be a reason for refusing to pay insurance compensation.

It is proven that the introduction of the legal regime of martial law with the beginning of the war involves the possibility of limiting the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, the rights and legal interests of legal entities. At the same time, the fact of the introduction of martial law should not affect the validity of any transactions, including the validity of insurance contracts, and all rights and obligations of the parties remain valid.

Insurance contracts are valid regardless of the introduction of martial law in Ukraine, with standard force majeure clauses that apply to other types of contracts.

It is noted that the war in Ukraine belongs to force majeure circumstances (circumstances of irresistible force). It is established that insurance does not constitute any exception in the context of force majeure. It is noted that the parties to the insurance contract may refer to force majeure as a basis for releasing them from liability for non-fulfillment of the terms of the contract.

In order to improve insurance activities during the period of martial law, the National Bank, as a regulator in the market of insurance services, on February 27, 2022 recommended to insurers to simplify the procedure for settling cases that have the characteristics of insurance, by making maximum use of electronic documents and copies of necessary documents in case of impossibility or complications the possibility of obtaining their originals, as well as using other means of remote settlement of insurance cases.

Based on the results of the research, it is summarized that the market of insurance services in Ukraine during the period of martial law should work taking into account the emergence of new challenges.

Keywords: war, martial law, legal regime of martial law, insurance, insurance events, insurance event, insurance compensation, force majeure.

Постановка проблеми. Воєнні ризики завжди були винятком при страхуванні громадян та їх майна. Традиційно такі причини страхових подій, як воєнні дії, а саме влучення снарядів, мін, куль, руйнування будівель, мінування територій, наслідки вибухів, пожеж тощо – належали до переліку винятків, що звільняло страховиків від виплати компенсацій потерпілим.

Війна, розпочата російською федерацією проти України, вплинула на всі сфери суспільних відносин, у тому числі і на ринок страхування.

На сьогоднішній день купуючи страхове покриття страхувальники хочуть, щоб воєнні ризики були обов'язково внесені до переліку страхових подій, тому в законодавстві й на практиці, висвітлення зазначеного питання представляє великий науковий і практичний інтерес.

Водночас, факт війни чи воєнного стану, який діє з ранку 24 лютого до сьогодні, не може бути підставою для відмови у виплаті страховки. Хоча правовий режим воєнного стану передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, це не впливає на дійсність правочинів, особливо договорів страхування [1, с. 50].

Стан опрацювання проблематики. Питання страхування в умовах воєнного стану активно обговорюються в правовій площині, адже руйнування та збитки є невідворотними наслідками війни. Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлюються у працях таких сучасних учених, а саме: Антонів Р., Внукова Н.М., Дума В.В., Кучерівська С.С., Міловська Н.В., Павлова Ю.С. та інші.

Метою статті є дослідження стану страхового ринку в Україні та функціонування інституту страхування в період війни за умови дії форс-мажорних обставин.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом президента України № 64/2022 введено воєнний стан.

Процес всебічного осмислення таких складних соціально-політичних явищ як війна, військовий конфлікт та збройний конфлікт, триває вже не одну сотню років. Історично першим видом збройних конфліктів була війна [2, с. 187].

З початком міжнародно-правового регламентування збройних конфліктів вже почав використо-

вуватися виключно термін «війна». Так, терміни «війна» і «воюючі сторони» були нормативно закріплені в Гаазьких конвенціях 1907 року. Термін «війна» знайшов своє відображення й у Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних, та інших подібних газів, і бактеріологічних засобів 1925 року, а також у конвенціях, які регулюють ведення морської війни [3, с. 120].

Разом із розвитком міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права, еволюціонувала і наукова думка. Так, наприклад, вважається, що війна – це такі взаємовідносини між державами, при яких між ними ведуться військові дії і повністю припиняються всі правовідносини мирного часу [4, с. 137].

З юридичної точки зору війна має такі ознаки, а саме: а) формальний акт оголошення, як цього вимагає Гаазька конвенція 1907 р.; б) розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни; в) анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних; г) починає діяти спеціальний правовий режим, який характеризує часткові обмеження прав людини тощо.

Війна – це непереборна сила (форс-мажор), наслідком якого є суттєве погіршення фінансового стану учасників ринку фінансових послуг, втрата страхових портфелів страховиків, відмова від діючих договорів через відсутність коштів у страхувальників, втрата активів (основних засобів, грошових коштів) через руйнування.

Руйнування та збитки є невідворотними наслідками війни, водночас, страхування – це механізм, який загалом спрямований на забезпечення компенсації та відшкодування збитків [1, с. 50].

Природним є прагнення фізичних і юридичних осіб завчасно уникнути збитків, заподіяних унаслідок дії сторонніх обставин, до яких належить і війна.

Страхування не становить жодного винятку в контексті форс-мажорних обставин, оскільки сторони договору страхування можуть посилатися на дію таких обставин, як на підставу звільнення їх від відповідальності за невиконання умов договору [5].

У січні-вересні 2022 року українські страхові компанії зібрали 28,4 млрд грн страхових премій і здійснили страхові виплати на 9,5 млрд грн – це відповідно на 25,4% і 29,3% менше, ніж за аналогічний період минулого року. З урахуванням раніше оприлюднених даних за півріччя Національним банком України, у третьому кварталі страхові премії склали близько 10,8 млрд грн, виплати – 3,6 млрд грн, що гірше за показники третього кварталу минулого року відповідно на 18,8% та 24,5% і свідчать про уповільнення темпів падіння ринку [6 с. 9].

Доцільно погодитись із думкою Ю.С. Павлової, у тому, що положення страхування різних стра-

хових компаній на випадок війни відрізняються в залежності від умов конкретного договору. Як правило, всі договори страхування в тій чи іншій формі містять пункт про те, що збиток, заподіяний внаслідок військових дій, не є страховим випадком. Важливо розуміти, що існування причинно-наслідкового зв'язку між військовими діями та повідомленими втратами тут має вирішальне значення. Це означає, що сам по собі факт введення воєнного стану не повинен бути підставою для невизнання випадку страховим і відмови у виплаті страхового внеску.

Так, у випадку знищення чи пошкодження майна, наприклад у Харкові чи Херсоні, для відмови від страхових виплат недостатньо самого факту територіального розташування такого майна. Для відмови необхідно встановити, що сам факт пошкодження відбувся саме внаслідок бойових дій. У нинішній ситуації розслідування таких обставин може бути досить складним, оскільки активні військові дії не завжди дозволяють перевірити майно та встановити причини. Якщо характер збитків однозначно вказує на те, що вони отримані в результаті військових дій, то звичайний договір страхування не дозволить отримати компенсацію [1, с. 50].

Аналізуючи сучасний стан страхового ринку в Україні та дані наведені вище варто відзначити, що найбільшим викликом в умовах довготривалої війни є планування кроків розвитку ринку в майбутньому. Задля цього Національний банк постійно здійснює діалог з учасниками ринку та впроваджує ряд важливих змін.

Для спрощення процедури підтвердження страхового випадку, Національний Банк України надав роз'яснення від 27.02.2022 р., у якому рекомендує страховикам спростити процедуру врегулювання випадків, що мають ознаки страхових. Зокрема, максимально використовувати електронні документи, копії необхідних документів у разі неможливості чи ускладнення можливості отримання оригіналів документів, інші засоби дистанційного врегулювання страхових випадків. Адже це забезпечить страховий захист споживачів за спрощеною процедурою врегулювання страховиками подій за випадками, які мають ознаки страхових, за всіма видами страхування та всіма типами контрагентів [7, с. 3].

Що стосується післявоєнного відновлення економіки України, то планується залучення страховиків до забезпечення ризиків у пріоритетних напрямках розвитку економіки, а саме у сферах будівництва, агросектору, енергетики, відновлення інфраструктури, логістики, вантажних перевезень, іпотечного кредитування, лізингових операцій, інформаційних технологій та інвестицій. Тобто, з упевненістю можна говорити про розширення обсягів страхового покриття, а також про зміни асортименту страхових послуг та включен-

ня до нього актуальних ризиків, зокрема воєнних [8, с. 164-165].

В межах аналізу особливостей функціонування інституту страхування в період війни за умови дії форс-мажорних обставин, хотіли б зазначити наступне.

Форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами (п. 2 ст. 14¹ ЗУ «Про торгово-промислові палати в Україні»). Повідомленням № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 р. (надалі - лист ТПП від 28.02.2022) Торгово-промислова палата України засвідчила форс-мажорні обставини, зокрема, військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою для введення воєнного стану [9].

Виходячи із змісту статті 617 Цивільного кодексу України, наявність форс-мажору звільняє від юридичної відповідальності, що може виникати внаслідок порушення правових зобов'язань, за умови, що таке недотримання договору є наслідком подій, на які фізична чи юридична особа не мала впливу (форс-мажору) [10].

Таким чином, настання форс-мажорних обставин можна вважати підставою для звільнення страхової компанії від відповідальності за несплату страхових виплат, однак лише за умови прямих причинно-наслідкових зв'язків між обставинами та невиконанням страховиком своїх зобов'язань.

Відповідно до ст. 14-1 ЗУ «Про торгово-промислові палати в Україні», Торгово-промислова палата України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) та видають сертифікат про такі обставини протягом семи днів з дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю [11].

Наявність форс-мажору повинна бути належно засвідчена. Відсутність сертифіката, в свою чергу, свідчить про недоведеність зв'язку між форс-мажором та невиконанням зобов'язання стороною. Так, у рішенні у справі № 903/336/22 Господарський суд Волинської області, відмовляючи відповідачу у задоволенні його вимог, зауважив: «У матеріалах справи немає ані доказів письмового повідомлення відповідачем позивача про форс-мажорні обставини, ані доказів засвідчення Торгово-промисловою палатою України для ПП «Ефект» за його зверненням введення воєнного стану як форс-мажорної обставини, що об'єктивно унеможливорює виконання підприємством зобов'язань за договором на постачання природного газу».

Крім того, у постанові Верховного Суду від 25.01.2022 у справі № 904/3886/21 визначе-

но, що «... належним підтвердженням існування форс-мажорних обставин (доказом існування обставин непереборної сили, які звільняють сторону від відповідальності за невиконання умов договору) є відповідний сертифікат» [12].

Отже, лист ТПП від 28.02.2022 засвідчує лише наявність воєнного стану [13] як форс-мажору в цілому, однак це не означає, що він стане непереборною обставиною для кожного. Сертифікат, який видається ТПП України або регіональною ТПП за особистою заявою сторони, засвідчує не лише наявність форс-мажорної обставини, а і її вплив на конкретне зобов'язання, що унеможливує його виконання у термін, передбачений відповідним договором, контрактом, угодою.

Як зазначено у рішенні Господарського суду Кіровоградської області від 08.07.2022 у справі № 912/391/22: «Отже, форс-мажор не є автоматичною підставою для звільнення від виконання зобов'язань» [14].

Висновки.

З початком повномасштабної війни 24 лютого 2022 року та введенням в Україні правового режиму воєнного стану були запроваджені певні обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб.

Водночас, факт запровадження воєнного стану не має впливати на чинність будь-яких правочинів, у тому числі дії договорів страхування.

Війна в Україні належить до форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Страхування не становить жодного винятку в контексті форс-мажорних обставин, оскільки сторони договору страхування можуть посилатися на дію таких обставин, як на підставу звільнення їх від відповідальності за невиконання умов договору.

Страхування спрямовано на захист майнових інтересів і безпеку як фізичних осіб, так і суб'єктів господарювання, тому його роль в умовах сучасного непередбачуваного економічного, соціального, технологічного та екологічного середовища постійно зростає. Враховуючи вищезначене, можна зробити висновки, що повністю оцінити вплив війни на ринок страхування поки що неможливо, а тому існує висока необхідність у проведенні подальших досліджень, які будуть ґрунтуватися на аналізі та оцінці наслідків запровадження воєнного стану.

Вирішуючи питання страхування в період воєнного часу необхідно керуватися умовами укладеного договору та розглядати кожен випадок окремо, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, а також враховувати лист ТПП від 28.02.2022 засвідчує лише наявність воєнного стану як форс-мажору в цілому, однак це не означає, що він стане непереборною обставиною для кожного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павлова Ю.С. Страхування в умовах воєнного стану. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/22960/>.
2. Кузьмін Е.Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 12(2).С. 187–190.
3. Репецький В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання. 2007. 467 с.
4. Стрельцов Є.Л. До питання про сутність та види міжнародних конфліктів. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: 36. наук. пр. К.: НАУ. 2014. № 4 (33). С. 133–137.
5. Антонів Р. Страхування під час війни. Що змінюється у страхуванні з введенням воєнного стану? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/14/685760/>.
6. Внукова Н.М. Сучасний стан та тенденції розвитку страхування в умовах воєнного стану. Страховий ринок України: виклики в період дії воєнного стану та перспективи подальшого розвитку»: матеріали доповідей міжнародного науково-практичного круглого столу. 17.11.2022 р. С. 9-10.
7. Кучерівська С.С., Калугарь А.В. Особливості взаємодії учасників страхування в період війни. Економіка та суспільство. Випуск 46. 2022. С. 1–4.
8. Дума В.В. Страхова діяльність в умовах російської агресії: правові підстави й практичні перспективи. Юридичний вісник 2 (63). 2022. С. 160–166.
9. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>.
10. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
11. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 13, ст. 52 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
12. Постанова Верховного Суду від 25.01.2022 у справі № 904/3886/21 URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/102797678?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03.
13. Про введення воєнного стану: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
14. Рішення Господарського суду Кіровоградської області від 08.07.2022 по справі № 912/391/22 URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/105178465>.